

**O`spirim jasinda psixikaliq rawajlaniw mashqalalarin
korrektsiyalawdın` o`zine ta`nligi O`ZBEKSTAN RESPUBLIKASI
XALIQ BILIMLENDIRIW MINISTRLIGI**

**A`JINIYaZ ATINDAG`I NO`KIS MA`MLEKETLIK PEDAGOGIKALIQ
INSTITUTI**

«PEDAGOGIKA» FAKUL`TETI

**«PEDAGOGIKA HA`M PSIXOLOGIYa» ta`lim bag`dari
«Psixologiyaliq xizmet» pa`ninen**

KURS JUMISI

**Tema: O`spirim jasinda psixikaliq rawajlaniw
mashqalalarin korrektsiyalawdın` o`zine ta`nligi**

Qabillawshi:

A. Elmuratova

Orinlawshi:

3-e topar talabasi

G. Bekimbetova

Nukus-2015

R E J E :

Kirisiw.

- a) jumistin` aktuallig`i, a`hmiyeti
- b) kurs jumisi maqseti ha`m waziypalari, metodlari

I - BAP. Joqari klass o`spirim jası mashqalaları ha`m korreksion xarakterdegi jumıslar

- 1.1. O`spirim jası da`wirine xarakteristika
- 1.2. Joqari klass oqıwshılarınin` psixikalıq rawajlanıw mashqalaları ha`m korreksion jumıslar a`hmiyeti

II-BOB. O`spirim jas oqıwshılarının` emotsional jag`dayların korrektsiyalawshı, ka`sipke bag`darlawshı shınıg`ıwlar

- 2.1. Qorqıw, qa`weter ha`m agressiyalıq jag`daydan shıgıp ketiwde qollanılutugın shınıgıwlar
- 2.2. Joqari klass oqıwshıların ka`sipke tan`lawg`a tayarlawshı shınıg`ıwlar

Juwmaqlaw

Paydalanılğ`an a`debiyatlar

KIRISIW

O'spirimlik jasi o'zinin' ko'pshilik ta'repleri menen psixologiyaliq ko'z qarastan ju'da' qiziqli da, o'zine ta'n o'zgeshelikleri menen oqiw ha'm ta'rbiya jumisinde o'zinshelik qiyinshiliq ha'm ko'plegen mu'mkinshiliklerdi de tuwdiratug'in da'wir. Bul da'wirdi psixologiyada burilis (perelomniy period) da'wiri yamasa o'tiw da'wiri dep te ju'rgiziledi. Sebebi bala bul da'wirge kelip balaliqtan, eseye baslawg'a, erjete baslag'anliq belgilerin ko'rsetiwshi, u'lkenler qatarina qosiliwdin' ko'rini sipatlarin o'zlerinde payda etetug'in da'wir bolip, onin' psixikasinda anag'urlim da'rejede psixikalik o'zgeris, jan'alaniw, qayta du'zile baslaw tezlesedi, adamlar menen qarim-qatnasinda, o'z-o'zin bahalawinda, basqalarg'a o'zin salistiriwinda, u'lkenlerdin' olardin' basqariwina qanday qatnas jasawinda u'lken o'zgerisler da'wiri esaplanadi.

Bul da'wir ju'da' janli aktivlik, energiyaliq da'wiri boladi, sonliqtan usi da'wirde ha'r tu'rli oylar, umtiliw, a'rman, ideyalar payda boladi. O'spirim jasindag'i o'zgerislerdin' ja'ne biri jinisiy o'zgerisler, jetilisiw belgileri esaplanadi. O'spirimlerde jinisiy pisip jetilisiwdin' baslaniwi klimat milliy etnografik jag'dayg'a, ha'r bir balanin' o'zinshelik o'mir jag'dayina, islew rejimi, oni qorshap alg'an jag'day-sharayatlarg'a baylanisli keledi. Ma'selen qubla rayonlarda erterek baslansa, arqa rayonlarda keshirek baslanadi.

Ha'zirgi da'wirde er balalar 15-16 jaslarda, al qiz balalar 13-14 jasta jetilisedi. Biraq jinisiy jetilisiw ta'biyg'iy negizde payda bolg'an menen og'an o'spirimlerden' psixologiya-sotsialliq jetilisiw slykes kelmeydi. Usinin' na'tiyjesinde instinktiv, biologiyaliq talaplar-mu'ta'jliqlardi an'lap jetispegenlikten balalarda biyjag'dayliq ha'tte qorqiw payda boladi, geyde tu'sinbesten, oylap otirmastan ha'reket islewi, jaman, unamsiz aqibetlerge de alip keledi. Sonliqtan bul ma'selege biyparwa qaramastan o'z waqtinda tu'sindiriw jumislarin alip bariw, olardan jasira beriw, quridan quri tiyim sala beriwden go're aniq tu'rde onin' erteliginin' ziyani, ta'biyg'iy negizlerin tu'sindirgen maqul. Olardin' diqqatin qiziqilraq, olardi eliktirgendey na'rselerge ko'birek awdariw, bos waqitlarin

paydali isler menen toliqtiriw ju'da' za'ru'r esaplanadi. Sport, iskusstvo, texnikaliq talaplar, ilim-pa'n jan'aliqlari menen shug'illandiriw a'hmiyetli.

Bul da'wirde bala xarakteri de bir tegis bolmaydi, awispali, o'zgermeli keledi, a'sirese xarakterinde tez peyillik, qizg'inliq basim keliwi, kewil xoshinda o'zgerip turiwi itimal. Bala energiyasinin' tolip tasiwi, aktivlik ku'shi geyde baqiris-shaqiris, shekinisiw-ilinisiw, ha'reketlerin ku'sheytedi. O'spirimler eseye kele onin' xarakterinin' qatan'lig'i, ustamliliqqa qaray o'zgerislerinin' payda bola baslawi, olardag'i erk ku'shine eger qa'lese o'zin tiyiwg'a, uslawg'a ma'jbu'rlewge de erise aladi. A'dette o'spirimler qiyinshilig'i basim ha'tte qolinan kelmeytug'in na'rselerge de umtiladi, olardi jen'ip shig'iwdan ruwxlanip ketedi, demek erk sabir taqat, jigerlilik o'sip bekkemleniw da'wirinde bastan keshiredi. Bul na'rseler balanin' o'tken sharayatina, alg'an ta'rbiya ta'sirlerine baylanisli. Usınday sharayattı ta'miynlew, o'spirimlerdegi ha'r qıylı unamsız belgilerdi joq qılıwg'a erisiw xızmeti menen **a'hmiyetli** sanaladı.

Temanin` predmeti: O'spirim jası korrektsiyası

Temanin maqseti: Joqarı klass o'spirimler psixologiyası, mashqalaları, ha'm onı korrektsiyalaw usılları menen tanısıw.

Temanin waziypalari:

- temag`a baylanisli mag`liwmatlar toplaw;
- temag`a baylanisli teoriyalıq mag`liwmatlar ha`m a`meliy shinig`iqlar jiynaw;
- Uliwma juwmaq islep shig`iw.

İzertlew metodları:

- Baqlaw ha`m sa`wbet;
- Qorqıw, qa`weter ha`m agressiyalıq jag`daydan shıgıp ketiwde qollanılatugın shınıgıqlar
- Joqarı klass oqıwshılardıń ka`sipke tan`lawg`a tayarlawshı shınıg`ıqlar

I - BAP. Joqari klass o`spirim jasi mashqalalari ha`m korreksion xarakterdegi jumislar

1.1. O`spirim jasi da`wirine xarakteristika

O`spirimlik jasi o`zinin' ko'pshilik ta'replari menen psixologiyaliq ko'z qarastan ju'da' qiziqli da, o`zine ta'n o'zgeshelikleri menen oqiwi ha'm ta'rbiya jumisinda o'zinshelik qiyinshiliq ha'm ko'plegen mu'mkinshiliklerdi de tuwdiratug'in da'wir. Bul da'wirdi psixologiyada burilis (perelomniy period) da'wiri yamasa o'tiw da'wiri dep te ju'rgiziledi. Sebebi bala bul da'wirge kelip balaliqtan, eseye baslawg'a, erjete baslag'anliq belgilerin ko'rsetiwshi, u'lkenler qatarina qosiliwdin' ko'rini sipatlarin o'zlerinde payda etetug'in da'wir bolip, onin' psixikasinda anag'urlim da'rejede psixikaliq o'zgeris, jan'alaniw, qayta du'zile baslaw tezlesedi, adamlar menen qarim-qatnasinda, o'z-o'zin bahalawinda, basqalarg'a o'zin salistiriwinda, u'lkenlerdin' olardin' basqariwina qanday qatnas jasawinda u'lken o'zgerisler da'wiri esaplanadi.

Mektepte bul jastag'i balalardi oqitiw ha'm ta'rbiyalawdag'i qiyinshiliqlardin' ko'pshiligi o`spirimlerdegi jasina ha'm ha'r birinin' jeke o'zgesheligine ta'n bolg'an rawajlaniw, o'siw, jetilise bariw zan'-zakonliqlarin jete bilmewden, teren' ha'm ha'r ta'replem izertlep-u'yrenip, olardin' o'zinsheliklerin jetkilikli da'rejede esapqa almaw yamasa ha'r kimgе jeke qatnas talabin duris 1melge asira almawdan kelip shig'adi.

O`spirim jasina ta'n o'zgesheliktin' negizi olardin' o`spirim menen u'lkenler arasindag'i, sonday-aq o`spirim - mug'allimler arasindag'i qatnas krizisinin' ko'beyiwinen, onin' 1melge asiwindag'i usil-metodlarinin' buring'ig'a qarag'anda basqasha tu's aliwina itibar bere almag'annan kelip shig'adi. Bul da'wirde balalardin' psixikaliq rawajlaniwin o'zgertiwshi faktor-ku'shlerdin' biri o`spirimlerdin' is-ha'reketlerinde jan'a talap mu'ta'jliqlardin' kelip shig'iwi ha'm olardi qanaatlandirip otiriwdag'i kemshilikler, talap mu'ta'jliq penen onin' qanaatlaniwinin' arasindag'i qarama-qarsiliqtan, baladag'i mu'mkinshilikler menen og'an qoyilatug'in talaplar arasindag'i slykesliktin' tuwri kelmewinen boladi. Baslawish klasstan joqarg'i klassqa o'tiw menen onin' oqiwinin'

mazmunında o'zgerislerdin' joqarilawı menen endi olar ha'r tu'rli ilimler tarawınan burın ko'rmegen o'sitpegen jan'a ha'm qarama faktler, ha'diyseler menen sistemali tu'rde tanısa baslaydı, bulardı u'yrene aliw balalardan anag'urlım da'rejedegi aqıl xızmetin` taliqlaw, salıstırıw, juwmaqlaw, da'lillew, tu'siniw, serlilik, este saqlay aliw, erk ku'shin talap etedi. Olardin' ja'miyetlik qatnasıqlarında da o'zgerisler ju'z beredi. Olardin' organizminde de biologiyalıq o'zgerisler menen bir qatarda onin' sotsiallıq jasaw jag'dayında da u'lken o'zgerisler bolıp o'tedi. Izertlewlerdin' tastıyıqlawınsha fizikalıq ha'm psixikalıq rawajlanıwindag'i akseleratsiya (tezlesiw) ko'birek usı o'spirim jasında o'zin ko'rsetedi. Keyingi 20-30 jıllar ishinde o'spirimlerde akseleratsiya ju'da' joqari ekenligi bayqaladı. Ha'zirgi o'spirimler bunnan 30 jıl ilgeridegi balalarg'a qarag'anda uzın, iri, ku'shli bolıp keledi. Jinisiy pisip jetilisiwi bir yarım-eki jıl erterek payda bolıp atır. Bul tezlesiw olardin' aqıl iskerliginde de, grajdanlıq jetilisiwinde de bayqaladı. Sonlıqtan o'spirim jası burın 12-16 jaslar arasında dep esaplasa endi 11-15 jas aralıg'ında bolıp o'tedi.

Degen menen sonı da ayta ketiw orınlı - bul da'wirdegi o'siwdin' (fizikalıq) tezlesiwı bir qa'lipte, ten'lik penen barmaydı. Ma`selen, 10 yarım jasqa shekemgi fizikalıq o'siw bir qa'lipte, kem-kemnen baradı, al qq jaslardan baslap ol birden tezlesip, keskin tu'rde o'zgere baradı, aytarlıqtay ten'sizlik ju'z beredi, qt jaslarg'a kelip bul o'zgerisler ja'ne bir qa'lipke tu'sip jumsarıp pa'ti pa'sen'leydı. O'spirimler denesinin' uzınlıqqa o'siwı, muskullardin' ku'sheyiwi, su'yekleniw tezlesedi` skelet ha'm su'yekler tez o'sedi, birden ko'kirek ko'lemi onsha o'speydi. Na'tiyjede o'spirimler birden up-uzın kelisiksizlew, erbekey-terbekeylew bolıp ko'rinedi, bul o'zgerislerdi ata-analarda tez sezim qaladı, olardı birden tanıw da qiyin. Bunday jag'dayda balanin' o'zin de a'jeplendiredi, qisindiradı, o'zindegi proporsiyanin' a'jep ta'wırlıgı qorlaysızlandıradı, olardı bildirmewge tirisadı` o'zin basqasha ko'rsetiw ushin ha'r tu'rli na'ta'biyg'iy ha'reketlerdi, qiliq peshplerdi ko'rsetedi. Ju'rek qan aylanıwında o'zgerisler bir tegis emes` ju'rektin' ko'lemi o'sedi, ku'shli isleydı, al biraqta qan tamirlari o'sip jetilisiwde keyin qaladı, slykeslik biraz buzıladı. Usig'an baylanisli qan basımı biraz ku'sheydi,

basi aylana beredi, ju'regi qatti sog'adi, ha'lsizlik, sharshaw a'lamatlari tez-tez ushirasip turadi. Bul o'zgerisler nerv sistemasinin' da xizmetine ta'sir etip, balada tez qiziw, ashiwshaqliq, o'kpelew, birden tormozlaniw yamasa birden ko'teriliw pesheleri payda boladi. Na'tiyjede ayirim ta'sirler geypara balalarda o'zin ha'tten tis tinish, u'ndemes, tuyiq biyparwa halatqa salsa, al geypara balalardi ashiwshaq, nevrozniy, shawqimli, tentek awhalg'a tu'siredi. Bul waqtinsha jag'daylar bolip, keyin o'z qa'lpine tu'sedi.

Uliwma alg'anda o'spirim jasi bul ju'da' janli aktivlik, energiyaliq da'wiri boladi, sonliqtan usi da'wirde ha'r tu'rli oylar, umtiliw, a'rman, ideyalar payda boladi. O'spirim jasindag'i o'zgerislerdin' ja'ne biri jinisiy o'zgerisler, jetilisiw belgileri esaplanadi. O'spirimlerde jinisiy pisip jetilisiwdin' baslaniwi klimat milliy etnografik jag'dayg'a, ha'r bir balanin' o'zinshelik o'mir jag'dayina, islew rejimi, oni qorshap alg'an jag'day-sharayatlarg'a baylanisli keledi. Ma`selen qubla rayonlarda erterek baslansa, arqa rayonlarda keshirek baslanadi.

Ha'zirgi da'wirde er balalar 15-16 jaslarda, al qiz balalar 13-14 jasta jetilisedi. Biraq jinisiy jetilisiw ta'biyg'iy negizde payda bolg'an menen og'an o'spirimlerden' psixologiya-sotsialliq jetilisiw slykes kelmeydi. Usinin' na'tiyjesinde instinktiv, biologiyaliq talaplar-mu'ta'jliqlardi an'lap jetispegenlikten balalarda biyjag'dayliq ha'tte qorqiw payda boladi, geyde tu'sinbesten, oylap otmastan ha'reket islewi, jaman, unamsiz aqibetlerge de alip keledi. Sonliqtan bul ma'selege biyparwa qaramastan o'z waqtinda tu'sindiriw jumislarin alip bariw, olardan jasira beriw, quridan quri tiyim sala beriwden go're aniq tu'rde onin' erteliginin' ziyani, ta'biyg'iy negizlerin tu'sindirgen maqul. Olardin' diqqatin qiziqilraq, olardi eliktirgendey na'rselerge ko'birek awdariw, bos waqitlarin paydali isler menen toliqtiriw ju'da' za'ru'r esaplanadi. Sport, iskusstvo, texnikaliq talaplar, ilim-pa'n jan'aliqlari menen shug'illandiriw a'hmiyetli.

Bul da'wirde bala xarakteri de bir tegis bolmaydi, awispali, o'zgermeli keledi, a`sirese xarakterinde tez peyillik, qizg'inliq basim keliwi, kewil xoshinda o'zgerip turiwi itimal. Bala energiyasinin' tolip tasiwi, aktivlik ku'shi geyde baqiris-shaqiris, shekinisiw-ilinisiw, ha'reketlerin ku'sheytedi. O'spirimler eseye

kele onin' xarakterinin' qatan'lig'i, ustamliliqqa qaray o'zgerislerinin' payda bola baslawi, olardag'i erk ku'shine eger qa'lese o'zin tiyiwg'a, uslawg'a ma'jbu'rlewge de erise aladi. A'dette o'spirimler qiyinshilig'i basim ha'tte qolinan kelmeytug'in na'rselerge de umtiladi, olardi jen'ip shig'iwdan ruwxlanip ketedi, demek erk sabir taqat, jigerlilik o'sip bekkemleniw da'wirinde bastan keshiredi. Bul na'rseler balanin' o'tken sharayatina, alg'an ta'rbiya ta'sirlerine baylanisli.

O'spirim da'wiri bala jeke basindag'i a'dep-ikramlilik, ko'z-qarasliq, isenim-tu'sinikler, a'tiraptag'ilardi ha'm o'zine baha beriw, keleshegine ko'z jiberiw, arziw-ideyalar o'zgesheliklerinin', o'lsheplerinin', bag'darlarinin' intensiv payda bolip, qa'liplesip rawajlaniwina en' bir qolayli da'wir. Balaliq da'wirde u'lkenler talabi arqali bul normalarg'a u'yrene baslag'an bolsa da, endi olar bunin' menen qanaatlanbaydi, onin' ushin bular haqqinda o'z printsipleri, o'z q1nigeleri, ko'z-qaras isenimlerine iye boliwg'a umtiladi, ya2niy a'dep-ikram sanasi oyanadi, ta'jiriybe toplaydi, jaqsi jamandi an'laydi. Balalardag'i bir bag'dar aktivligin duris paydalansaq, duris sharayat, mu'mkinshilik jaratilsa unamli ta'repke qaray o'siw tezlesedi. Geyda balanin' unamsiz qorshawda jasawi, oni tiristiriwshi, kewlin, ar-namisin, qa'dirin to'menletiwshi, xorlawshi, misqillawshi ta'sirlerge beriliwden o'spirimler shekten shig'adi, buziladi. O'spirimler ushin ata-ananin' u'lgisi, abiroyi ta'rtip bolg'an menen de, olardan bo'lek sirtqi qorshawdag'i qatar-qurbilari, ha'r tu'rli toparlarga qosiliwi, formal, neformal, toparlardin' payda boliwi, olardin' ta'sirinin' ku'sheyip bariwi balani o'z qatarina tez qosip aladi. Sonliqtan da bul o'zgesheliklerdi eskerip otiriw, jag'daydi qolayli ta'repke o'zgertiwge, balanin' o'mirde, qatarlari arasinda, uliwma adamlar arasinda o'z ornin duris tabiwina, keleshek bag'darina qaray umtiliwina ja'rdem beriw kerek. Bular jo'ninde oqiwshilar ata-analari ha'm basqa da u'lkenlerge, sonday-aq mug'allimler ja'ma'a'tine de ken' tu'rde konsul'tatsiyalar, lektsiyalar, en' az degende sa'wbet, gu'rrin'ler, sawal-juwap kesheleri de o'tkerip turiwg'a boladi. Mekteplerdi en' mashaqatli da, mashqalasi ko'birek balalarda, jas da'wiri de usi da'wirge tuwri keledi.

1.2. Joqari klass oqiwshilarinin' psixikaliq rawajlaniw mashqalalari ha'm korreksion jumislar a'hmiyeti

Joqarg'i klass da'wirinde jaslardin' fizikaliq rawajlaniwinda u'lken o'zgerisler payda boladi. Olardin' fizikaliq jaqtan jetilisiwi u'lkenlerdin' o'zgesheliklerinen derlik parq qilmaydi, fizikaliq o'siw o'spirim jasina qarag'anda aqirinlasadi` uzinliqqa o'siw biraz da'rejede 1ste, stabil`lesedi, bulshiq et ku'sh toplaydi, iskerlik shaqqanlasadi, su'yekleniw skelet bir qa'lepke tu'sedi, qan aylaniw, qan basimi pa'sen`lesedi. Bul jaslarda nerv sistemasi ha'm miydin' rawajlaniwinda onin' xizmet atqariwi jag'inan miydegi anali-sintez xizmetleri teren`lesip, aktivlesedi. Ayirim jag'daylarda joqari klass oqiwshilarinda nerv qiziwinin' ku'sheyiwi bayqaladi, bul belgiler a'dette rejim saqlamawdan, uyqidan ta'rtplespegenliginen, sharshawdan, waqtinda awqatlanbag'anliqtan, ayirim unamsiz a'detlerge u'yreniwden` shegiw, araq ishiw ha'm t.b.

Joqari klass jaslig'inin' da'slepki ko'rinishleri tamamlanip, ekinshi tu'rdegi jinisiy belgiler ko'zge taslanadi, bunin' na'tiyjesinde jaslardin' sirtqi ko'rinishlerinde aytarliqtay o'zgerisler ko'zge tu'se baslaydi. Ayirim balalarda ha'm qizlarda jinisiy jetilisiw sozilip ketiwi de itimal, bul balalarda o'spirimler ta'n belgiler biraz saqlanip turadi. Degen menen bul fizikaliq o'zgerisler jaslarda psixikaliq 1sirese ruwxiy jetilisiw toliq ju'zege keledi dep aytiw qiyin, ol qi jastan son' g'ana o'zin ko'rsete aladi.

Joqari klass oqiwshilarinda a'dep-ikram, ruwxiyliq sezimler, xarakter belgiler, du'n`ya qarastin' qa'liplese baslawi payda bolatug'in da'wir. Olardin' mekteptegi oqiwshiliq jag'dayi, u'ydegi ha'm ja'miyetlik qatnasindag'i o'zgerislerge sebepshi boladi. Bul o'zgerislerdin' payda boliwindag'i sheshiwshi ha'm jetekshi faktordin' biri oqiwshinin' xizmet iskerliginin' xarakterinin', o'zgeshelik sipatinin' o'zgeriwi boladi.

O'spirim jasindag'i oqiwshilardin' xizmet iskerligi negizinen oqiw ha'm oqiwdin' mektep ramkasinda o'tiwi menen sheklenedi. Olardin' ja'miyetlik jumislarg'a qatnasiwi da mektep ishindeg'i jumislardan onsha ari ketpeydi. Al joqari klass oiwshilarinda bolsa bul pu'tkilley ken'eyip, en jayip basqasha tu's

aladi. Bul da'wirne kelip erte jastag'i qiz ha'm jigitler (endi qiz jigitlikke o'te baslag'anlar) mekteptin' o'zinde de ha'r tu'rli islerdi sho'lkemlestiriwshi, basqariwshi, olarg'a ruwxlandiriwshi ha'm ta'rbiyalawshi xizmetti de atqaradi ha'm en' a'hmiyetlisi bul jaslar mektepten tista ja'miyetlik jumislarg'a qatnasa baslaydi. Demek olardin' ja'miyettegi orni az da bolsa o'zgeredi ha'm insanlig'inin', jekeliginin' qa'liplesiwine ta'sir etedi. Bul ta'sir so'zsiz jaslardag'i ruwxiy sanasindag'i o'zgerislerdi keltirip shig'aradi ha'm o'zinin' ja'miyettegi ornin, rolin belgilep aliwina ja'rdem beredi. Degen menen bul o'zgerisler o'zinen o'zi bolmaydi, al olardi bug'an bag'darlaw, ju'da' qolayli, olarg'a ta'sirshen' adamgershilikli tu'rde basqarip otiriwdi talap etedi. Bul jastag'i qiz ha'm er balalarda en' aldi menen olardag'i o'zin o'zi an'law oyanadi, rawajlana baslaydi. Bunday psixologiyaliq o'zgerisler ha'r bir jas jigit qizlarimizdin' aniq bir turmisliq, o'mirlik maqset ha'm umtiliwlari ko'z qarasinan o'z jeke basinin' o'zinsheliginin' a'dep-ikram psixologiyasi jag'inan bahalaw ha'm oni a'melge asiriwdi ta'n aliw, moyinlaw kerekligine tu'siniwinin', onin' jaslar ushin o'mir talabi, o'mir mu'ta'jlighi da'rejesine ko'terile baslawina baylanisli. Na'tiyjede jaslar o'z psixikaliq o'zgesheligine, onin' unamli, unamsiz ta'replerine, minez-qulqina, o'z qa'lbindegi keshirmelerine, sezim-keyiplerine teren' iqlas qizig'iw menen qaray baslaydi, bas qatiradi, oly eliginen o'tkerip, sinap, bahalawg'a ha'reket etedi. O'zin o'zi an'law, bahalaw bul da'wirde o'mir talabinan, a'tiraptag'i adamlar menen qatnas talabinan, basqalarg'a o'zin salistiriw ha'm olardin' talabina boysiniw, o'l talap ta'sirlerin de basqalarg'a o'tkere aliw talabinan kelip shig'adi. Olarda «men qandayman, basqalar qanday, qanday boliwim sha'rt», «menin' kemshiligim nede, artiqmashilig'im nede» usag'an sorawlarg'a sin ko'z benen qaray baha beriwge umtiliw tendentsiyasi payda boladi. Degen menen adam balasi o'z-o'zine ba'rha'ma duris, da'l ob`ektiv baha berip, o'zin tejep otiriwi da qiyin, sonliqtan ayirim jaslarg'a o'zlerine duris baha bergeni menen de o'zindegi o'zinshelikler u'stem kelip, o'zin asa ko'termelep jiberiwi, ayirimlari o'zin to'menshik awhalg'a tu'sirip jiberiwi-u'mitsizleniwi de mu'mkin. Bunday jag'dayda olarg'a ja'rdem beriw, duris sheshimge keliwge ma'sla'ha't beriw sha'rt.

Bul da'wirinde miynetkeshlik, turaqliliq, qatan'liq, batilliq, jigerlilik, geyde menmenlik qusag'an o'zgeshelikler menen bir qatarda bularg'a da quramaliraq bolg'an` pariz, insaniy hu'jdan, o'z qa'dir qimbatin biliw qusag'an sezim o'zgeshelikleri de payda bola baslaydi. Bul qa'siyetler jaslarda bir-birewge ja'rdem, adamgershilik ko'rsetiw, insan qa'lbin tu'siniw, hu'rmet t.b. uzaqqa bag'darlang'an, keleshekti de oylawdan kelip shig'atug'in o'zgesheliklerdi iyeley aliw niyetleri tuwiladi. Bul niyet-istekler o'z-o'zin ta'rbiyalawg'a itibar beriw, og'an umtiliwg'a ja'rdem etedi, keleshek ideallari tuwiladi. Bul ma'selelerde de u'lkenler jaslardin' ustazi, g'amxori iretinde olar qa'telesse, naduris bag'dar alsa jolg'a salip, ken'es berip, ashiqshasina sa'wbetlesip otiriw orinli.

A'sirese bul jasta a'dep-ikramliq tu'sinik ha'm isenimlerdin' duris payda boliwi u'lken a'hmiyetke iye. Geyde ayirim jaslarimizda ta'rbiyanin' naturiwlig'inan, bala qorshawindag'i ha'm turmis o'mir sharayatindag'i jag'daylardan, ayirim adamlardin' ta'sirinen geypara unamsiz ha'm qa'te tu'sinik isenimlerde payda boliwi, bekkemlenip bariwi da itimal. Ma`selen a'depsizlik, menmenlik, ayawsizliq, ha'tte jawizliq, miynetten qashiw, aldaw t.b. o'zgesheliklerge iye jaslardi da usharatamiz. Ayirim izertlewlerdin' ko'rsetkishleri boyinsha adamshiliq pariz-waziypam, hu'jdan, maqtanish, a'dillik t.b. tu'siniklerdin' mazmunin tek g'ana duris juwap bere alg'an. Demek u'yrenip ko'rilgen jaslardin' yariminan ko'bireginde joqaridag'i tu'sinik, isenimler natuwri qa'lipleskenliginen derek beredi. Sonliqtan sem'yada, mektepte jaslarg'a a'dep-ikram, ja'miyetlik ha'm adamgershilik tu'sinik ha'm isenimlerdin' duris qa'liplesiwine, rawajlaniwina ayriqsha kewil bo'liniwi sha'rt. Bul da'wirde a'sirese eseygenlik sezimi, o'zin an'lay baslaw sezimi o'zgerip baradi.

A'sirese o'zinin' erjetkenligin ko'rsetiw basim keledi. Nəanday formada bosla da o'zine diqqat awdariw, basqalardan ayirilip ko'rinip bariwg'a umtiliw, modag'a beriliw, o'zin ko'rsetiwde biz ushin jat qiliq, peshelerdi de o'zine sin'dirip basqalardan o'zgeshelenip ko'zge tu'siwge de tirisadi. Sonliqtan jaslardin' ja'ma'a'tleri, qatar-qurbilari, olardin' qanday na'rselerge eliklewine u'lken ta'sir ko'rsetedi. Olar arasinda bir-birine baha beriw, minezlemeler jaziw,

o'z-ara taliqlaw o'tkerip bariw ju'da' a'hmiyetli, qatar-qurbilar menen toparlardin', ja'ma'a'tlesip ju'rgen joldaslarinin' pikirleri olar ushin u'lgi, pariz bolip tu'yiledi.

Bul da'wirde jaslarda sezimlardin' bay, teren' boliwi bayqaladi. Atap aytqanda a'dep-ikram sezimleri, ja'ma'a'tlik-siyasiy sezimleri ku'sheyedi. Ma`selen joldasliq, dosliq, basqalar menen ha'rda'rtlik, su'yiwshilik, berilgenlik, pidayiliq sezimleri olardin' o'mirine kirip keledi. Bul sezimler ju'da' u'lken ha'm ardaqli sezimler bolip, jasliqta bul sezimlardin' qanday bolg'anlig'i jaslardin' pu'tkil keleshek o'mirine ta'sir etip, teren' saqlanip qaladi. Biraq bul sezimlardin' ma'nisi ha'm a'hmiyetine duris tu'sinip, teren' keshirmeler da'rejesinde basinan keshirse g'ana olar ku'shli ha'm umitilmas iz qaldiradi. Atap aytqanda olarda «joldas, dos, su'ygenim, su'yemen, hu'rmetleymen» sezimleri mazmuni jag'inan qa'liplesiwi, a`sirese joldas, dos, qatar-qurbiliqtan bir-birin su'yip qaliw (er ha'm qiz balalar arasinda) sezimleri ju'da' ku'shli ta'sir etedi. Bul sezimlerine ziyan keltiriw ju'da' qa'wipli, kerisinshe bul sezimler taza, pa'k niyetler menen ushlassa ol jaslar kelesheginde u'lken a'diwli orindi iyeleydi. Sonliqtan bul ma'selede de oqitiwshilar ja'rdem beriw, o'z sezimlerin sinap ko'riwge u'yretiw jaqsi na'tiyjelerge alip keledi. Jaslar o'mirinde estetikaliq jalg'an sezimleri de oyanadi. !tiraptag'i go'zzalliq, adamlardag'i go'zzalliq, 1sirese adam qarim-qatnasi, adamgershilik go'zzallig'ina itibar beriw, olardin' iskusstvo tu'rlerine itibar berip, olar haqqinda tu'sinik ha'm isenimlerge iye boliwina jol joba ko'rsetiw, adam qa'lbini' na'zik ta'replerin rawajlandiriw a'hmiyetli. Bunin' ushin muzey, teatr, ta'biyatqa ekskursiyalar, ayirim ma'seleler boyinsha taliqlaw-tartislar alip bariw islerin jolg'a qoyiw da'rkar.

Bul da'wirindegi oqiwwshilardin' oqiww ha'm aqil iskerliginde ha'm olardin' rawajlanip o'zgeriwinde de o'spirim jasina qarag'anda anag'urlim o'zlerine ta'nlik o'zgesheliklerdi bayqawg'a boladi. Joqari klasslarda o'tiletug'in pa'nler jaslardan teoriyaliq oylay aliwdi, mug'allim ta'repinen tayar tu'rde tu'sindirilgen fakt tu'siniklerdi solayinsha este alip qalip, sabaqliqtan oqip juwap beriw jetkiliksiz esaplanadi, a`sirese ha'zirgi ilimiy faktler olardi izertlew, oylap ko'riw arqali o'zlestiriwdi talap etedi. Olar ko'binshe baladag'i o'z betinshe islew

ko'nligiwlernin' qandaylig'ina qarap o'zlestiriledi. Bilimlardi o'z betinshe taliqlap tu'siniwge umtiliw jaslarg'a negizgi talap iretinde qoyilip otirsa g'ana olar bug'an u'yrenip baradi. Usinin' menen birge bul jasta oqiw predmetlerin tan'lap, o'z qiziqqanlarina ko'birek itibar bere baslaydi, bul so'zsiz predmettin' kim ha'm qanday da'rejede oqitilg'anina baylanisli bolsa ekinshi jag'inan keleshektegi ka'sip bag'darina, ka'siplik qizig'iwina da baylanisli. Bul bag'darda oqitiwshilar oqiwshilardin' jeke o'zgeshelikleri, uqip da'rejesine (ha'r bir predmetke) qarap ha'reket etiw de esten shiqpag'ani maqul, biraq basqa predmetlerge bolg'an qatnasin to'menletiw joli menen emes, al qosimsha tapsirmalar, do'gerekler, o'zinshe islewge tartiw t.b. arqali erisiw a'hmiyetli.

Sonday-aq, bul da'wir keleshekte kim boliw, qanday ka'sipti tan'law, o'zinin' o'mir jolinin' bag'darin aniqlap aliwg'a oylana baslaydi. Bul ju'da' jaqsi, sonliqtan joqari klass oqiwshilarina ka'sip tan'law ne ushin kerek, ka'sipti qalay tan'lawg'a boladi, ka'sip degenimiz ne, qanday ka'sipler bar ha'm olar adamlardan qanday uqip ha'm bilimlardi talap etetug'in ko'z aldina keltire alatug'in bolsa g'ana og'an erisetug'inin tu'sindiriw sha'rt. Mektepte ka'sipke tayarlaw boyinsha ko'p basqishli ha'm ju'da' ha'r tu'rli jumis formalarin 1melge asirip bariw talap etiledi. Bunin' ushin ka'sip nege kerek, qanday ka'sipler boladi ha'm olardin' ha'r qaysisi bir-birinen qalay ayiriladi, baladan qanday sitspat-ko'nikpelerdi talap etetug'ini haqqinda ha'r bir pa'n mug'allimi sabaqta tu'sindirip bariwi sha'rt.

Qanday ka'sipler bar, olardin' sipatlamasin tu'sindirip bariw-profkonkul'tatsiya jumislarin ha'r tu'rli ka'sip iyelerin mektepke shaqirip ushirasiw, olardin' o'z ka'sipleri haqqindag'i sa'wbetlerin tin'lap ko'riw tu'rinde, proforientatsiya - ka'sipke bag'darlaw - ka'sipke bag'darlaw kabinetlerin du'ziw, olardi ka'sipke shaqiriwshi, ka'sipti tu'sindiriwshi jumislardi ju'rgiziw arqali a'melge asiriladi. Ka'sipke tayarlaw jumisi ha'r bir pa'n kabinetinde sho'lkemlestiriledi, agitatsiya-u'git-na'siyat materiallari beriledi, arnawli sabaqlar o'tiw joli menen boladi, ka'sip tan'law sheshimi jo'ninde jumis alip bariw, ka'sipke jaramlilik, beyimlikti tekseriw jumislari alip bariladi. Ha'zirgi ku'nlerge shekem mekteplerimizde jo'nli a'melge asirilmay atirg'anlig'inan ko'pshilik jaslar

geyde ka'sipti duris tan'lay almay, ha'r tu'rli ta'sirlerge berilip qaysi ka'sip dus kelse sog'an kiredi, soni tan'laydi. Bul pu'tkilley natuwri. Sonliqtan jaslar arasinda bul jumisti janlandiriw aldi menen mug'allimlerdin', ata-analardin' qala berdi o'ndiris orinlarinin' mekem basshilari menen xizmetkerlerinin' de a'diwli waziypasi, parizi bolip esaplaniwi ma'selesin sheshiwge a'hmiyet berilse eken deymiz. Sonda g'ana ha'r bir ja'miyet, ha'r bir ma'mleket haqiqiy shin ma'niste o'z kadrlarina is bilermen, o'z ka'sibine berilgen kadrlarg'a iye boladi. Bul ma'seleni ha'r bir adam ha'r bir ja'ma'a't umitpawi, ol boyinsha aktiv jumislar ju'rgiziwi kerek.

II-BOB. Joqarı klass oqıwshılarının` emotsional jag`dayların korrektsiyalawshı, ka`sipke bag`darlawshı shınıg`ıwlar

2.1. Qorqıw, qa`weter ha`m agressiyalıq jag`daydan shıgıp ketiwde qollanılatusın shınıgıwlar

1. «Aylanba do`n`gelekten shig`ip ket» shınıg`ıwı.

Bunda emotsional belgiler qayta interpretatsiya qilinadı. Ko`binshe oqıwshılarda qa`weterleniw, qorqıwdın` birinshi belgileri ko`rinedi. Insannın` ne qiliwg`a tayar bolıwı belgileri paydalıg`ın olarg`a tusindiriw kerek. Bul shınıg`ıwlar oqıwshıg`a «aylanba do`n`gelekten shig`ip ketiwine» ja`rdem beredi.

2. «Aniq emotsional jag`dayg`a jollaw» shınıg`ıwı.

Oqıwshıg`a a`welden emotsional sezimler jag`dayın bir muzika eki ren`, peyzaj, qandaydur imo-ishora menen baylanisli usinis etiledi.

Arqayın o`zin uslawı-basqa muzika menen, isenim jen`ip shig`iwg`a u`shinshi muzika menen baylanista bolıw usinis etiledi. Qatti haejanda birinshisin keyin ekinshisin ha`m aqırında u`shinshisin muzikani bir neshe ma`rte ta`kirarlap eslew usinis etildi.

3. «Jag`imli este saqlawlar» shınıg`ıwı.

Oqıwshıg`a pu`tkil tinish jag`dayda bolg`an waqti bosasqanliqti ko`birek seziwdi usinis etedi.

4. «Rollerdi isletiw» shınıg`ıwı.

Qiyin jag`dayda oqıwshıg`a analiz (eliklew) ushin obrazdi, ma`selen taniqli akter roline kirisiw ha`m onın` obrazına tu`siwdi qiyal etiwdi usinis etedi. Bul usıl o`spirimlerge say keledi.

5. «Dawis ha`m ima-shoralardi qadag`alaw» shınıg`ıwı.

Oqıwshıg`a qanday qilip dawis eki imo-ishoradan insandi emotsional jag`dayın anıqlaw mumkinligin tu`sindiredi. Isenimli dawis ha`m tinish imo-ishora insandi tinishlandiriwi ha`m og`an isenim beriwdi aytıp o`tileti. Bunda ayna aldında adamlar aldında shınıg`ıw na`tiyje beredi.

6. «Ku`liw» shınıg`ıwı.

Bunda ju`zdegi bulshiq etlerdi qadag`alawdi u`yrenedi.

7. «**Dem aliw**» shınıg`ıwı.

Ritmlik dem aliwdin` a`hmiyeti tu`sindiriledi ha`m dem aliw arqali zorig`iwdin` (sharshawdin`) qaldiriw mu`mkinligin aytip o`tileti. M; dem aliwdi dem shig`ariwg`a qarag`anda 2 ma`rte uzinraq, ha`m onda ku`shli zorig`iqlar (sharshawi) teren` dem shig`arip 20-30 sukund uslap tu`riw.

8. «Pikirlew shinig`iwi» qa`weterleniwdi ju`zege keltiriwshi jag`day aldindan qiyal etiledi, insandi qa`weterleniwge ma`jbu`r qilatug`in jag`daylardi ha`reketi oylap ko`rinedi.

9. «**Repititsiya**» shınıg`ıwı.

Psixolog oqiwshida qa`weterdi keltirip shig`aratug`in jag`dayin ju`zege keltiredi. M. Oqiwshi doska aldinda juwap bermekte, psixolog bolsa ashiwshaq oqitiwshinin` rolin atqaradi ha`m bul jag`daydi baqlaydi. Psixolog rollerdi atqarip atirg`anda balag`a bildirmey so`ylew dawis ha`reketlerin o`zgartiriwi mu`mkin.

10. «**Ma`nisiz jag`dayg`a alip keliw**» shınıg`ıwı.

Psixolog menen so`ylesiwdi ha`m basqa tinish jag`dayinda oqiwshig`a qatti (haejan) qorqiwdi oynaw usinis etedi.

11. «**Tapsirmani qayta bayan qiliw**» shınıg`ıwı.

Qa`weterlengen adamlar bir xizmetti atqariw ushin emes ba`lki sirtqi ta`repten ko`rinisi ushin ha`m qa`weterlenedi . Sol menen olarg`a o`z minez-qulqin maqsetin bayan etiwge u`yreti w lazim. Misal: doska aldinda juwap berip atirip «men jerdin` tartiwi nizami tuwrali so`ylew ornina»-»men qanday qilip bolsa ha`m juwap beriwin kerek» «men 5 aliwim kerek» degen so`zler menen almastiriladi. Aldindag`i qiyin sinawlarg`a shidawin oqiwshig`a u`yreti w kerek.

12. «**Oz-ozin baqlaw**» shınıg`ıwı.

Oz minez-kulkin tek gana jamiyette emes, balkim ozin jalgiz xalatinda da baklap koriu usili bolip esaplanadi. Atiraptagi kopshilik adamlardin minez-kulki, olardin mimikasi, bet-alpetindegi korinisleri, xar kiyli isharalari, adetlerine diqqat penen karaymiz. Bunnan bizge, shaxs oz-ozin tarbiyalauda, baklaudin orni kanshelli zarurliligini tusinemiz. Oz-ozin baklauda shaxs ozinin fizikalik magliumatlarinin xakiykatliligini tekseriui, intellektual xam adep-ikramlilik

imkaniiyatining sub`ektiv ozgasheliklarini esapka alishi, ideallashtirish nazerda tutiladi. Bul shaxstning ozi-ozini yetaklikka erishtirishga yordam beradi, natijada shaxs «Super inson»ga aylanadi. Xar kanday super inson basqariwshilikqa qabiletine iye boladi.

13. «Attraksiya usulidan foydalanish» shug`unlari.

Oqiwshilar menen birge islesiwde kerak bolgan usuli –bul attraksiya ornatiw bolip esaplanadi. Yagniy oning elementar bolegi xar bir oqiwshi minez-kulkinan kelip shigip katas ornatiwi, albette daslep xizmetkergeoz ismi-sharipining toliq xam unamli emotsional turde atap diqqatining jamleuge xareket etiyden baslanadi. Bunnan soni baskishi xar kanday jana uziypani bolistirip beriwde oqiwshining bilim imkaniyatlarini, kabiletini esapka algan xalda «altin sozlerden» kollangan xalda alip bariwi maksetke muvapiq boladi. Yagniy «Bul sizning kolingizdan keledi dep oylayman», «Bul boyinsha sizde tajriybe jeterli dep esaplayman» siyakli shaxsiy ruxlandirish sozlerden foydalanish lazim.

Oqiwshilar menen islewde emotsional jag`daylarning jasirini formasi ushiraydi. Diqqatimizni sog`an qaratishimiz lazim, balalarda o`z-o`zining payda bolatug`in emotsional sezimlarga berilmeslikni ta`miyinlewimiz lazim. Jasirini xarakterli oqiwshilar menen islewde olarning o`zine bolgan isenimin qalplestirish lazim. Olar ko`binshe kelgen a`wmetti ham a`wmetsizlik dep tu`siniledi. Olarg`a buni ob`ektiv tu`indirish lazim.

2.2. Joqari klass oqiwshilarning kasipke tanlawga tayarlawshi

shinig`ıwlar

1. a) «Menin` ka`siplik rolim» shinig`iwi.

Shinig`iw maqseti: ka`siplik xizmettin` na`tiyjeli usillarin ashiw.

Oqiwshilar topari aylana bolip turadi ha`m psixolog ha`mmege topar menen sa`lemlesiwdi aytadi, ko`z aldin`izg`a keltirin` olar oqiwshilar emes, ba`lkim oqitiwshilar. Bunnan son` barliq qatnasiwshilar topar menen sa`lelesedi. Uliwma analiz qilinadi. Ha`r bir oqiwshi bala pozitsiyasinda qanday sa`lemlesiwdi tu`sindiredi. Kimnin` ta`biyiy ha`m ashiq ekenligi aniqlanadi.

Bul shinig`iwda ha`r bir oqiwshi o`zinin` xizmetindegi uslubinan kelip shig`ip isleydi. Pedagogikalıq xizmettin` na`tiyjeli sheshiliwi tek g`ana mektepte endi is baslag`an jas oqitiwshilar emes, ba`lkim, bir neshe jilliq is stajına iye bolg`an oqitiwshilar ushin da ka`sip uslubin rawajlandiriwda a`hmiyetli.

1. b) «Menin` ka`siplik rolim» shinig`iwi.

Shinig`iw maqseti: oqitiwshi biliwi kerek bolg`an klass penen qatnasti ha`m ishki jag`daylardı na`tiyjeli sheshiw.

Topar aylana bolip otiradi ha`m psixolog ha`r bir qatnasiwshig`a ka`siplik kommunikativ sipatların ko`rsetiwshi rol` jazilg`an kartochkalardi tarqatadi. Kartochkalarda to`mendegi so`zler jazilg`an boliwi mu`min: «Ja`rdemshi, ana, ta`rbiyashi, lider, ideal. Oqitiwshi menen ata – analar ortasindag`i baylanistiriwshi, dos, oyın, intellektual, sud`ya, baqlawshi, sabaq beriwshi». Ha`r bir qatnasiwshi o`zinin` pozitsiyalıq roli ko`rsetilgen kartochakni aladi ha`m og`an tu`sinikli bolg`an oqitiwshinin` bul pozitsiyasinda tutqan ornin aytadi. Berilgen rol` pozitsiyag`a qarsi shiqqanda kishkene oqiwshilar menen qatnasta paydalaniw mu`mkin bolg`an pozitsiyani aytiw kerek. Jag`day analizlenedi, a`sirese, oqiwshilar aldında tutqan orni haqqında ayriqsha toqtaladi. Analiz topar ishinde aylana ta`rizde yamasa na`wbet penen pikirın bildiriwi mu`mkin. Topar analizinde psixolog oqiwshilar diqqatin keyingi jag`dayg`a, ha`r bir oqiwshinin` jeke 2 rolin oqiwshilar menen mu`na`sibetin, olar menen katnasta ta`biyiy ha`m ashiq kewil boliwi kerekligin sin`diriwge ha`reket etiwı kerek.

2. «Menin` qiyin oqiwshim» shinig`iwi.

Shinig`iw maqseti: oqiwshilarda balalarg`a bolg`an emotsional unamli mu`na`sibetti rawajlandiriw, qiyin oqiwshilar menen qatnas jasaw boyinsha ta`jiriybe almasiwdi sho`lkemlestiriw.

Topar qatnasiwshilari aylana bolip jaylasadi ha`m o`zlerinin` qiyin oqiwshilari haqqinda, onin` sirtqi ko`rinisi haqqinda, sabaqta o`zin tutiwi, oqiwda onin` menen qanday qiyin jag`daylar ju`zege kelgeni ha`m t.b. haqqinda pikir almasiladi. Bayan etiwshi qiyin oqiwshig`a ta`sir etiw jollari haqqinda aytip beredi. Topar o`z a`meliy ta`jiriyesinen kelip shig`ip, ta`sir ko`rsetiwdin` na`tiyjeli quralların tabiwg`a ja`rdemlesedi.

3. «Sezim» shinig`iwi.

Shinig`iw maqseti: Oqiwshilardin` ka`siplik o`zgesheliklerin` qa`liplestiriw. Oqiwshilar topari aylana bolip otiradi. Qatnasiwshilardin` ayrimların psixolog kartochkalar tarqatadi. Olarda insaniy sezimler ko`rsetilgen boladi. To`mendegi kartochkalar toplami beriledi: «quwanish, ashiw, biyparwaliq, hayran boliw, qollap – quwatlaw, qizig`iwshan`liq, qayg`iriw». Oqiwshilar topar aldında onsha u`lken bolmag`an bir ko`rinis tayarlawlari kerek, onda joqari klass oqiwshilari ta`lim – ta`rbiyasında bolatug`in jag`daylardı ko`rsetiw kerek ha`m sezimler pedagogikalıq maqsetke muwapiq keliwi lazim. Qalg`an topar ag`zalari ha`r bir ka`sipleslerinin` shig`iwin toliqtirip otiradi.

4. «Kelgindiler» shinig`iwi.

Oyinnin` maqseti` Oqiwshilarda ka`siplik miynettin` rolin ko`rsetip beriwden ibarat. Oyinnin` barisi` Oyin oqiwshilardin` pu`tin bir klass penen islesiwine bag`darlang`an. Oyin ushin ajratilg`an waqit` 30-40 minut. Oqiwshilarg`a ruchka,qag`az bo`lekleri beriledi. Oyin ta`rtibi` Bul oyın tayarliqsız o`tkeriliwi mu`mkin. Ja`miyet turmisında ka`siplik miynettin` roli haqqındag`i lektsiya materialin mektep oqiwshilarına oyın baslanbastan burın ha`m oyinnan keyin de usiniw mu`mkin. Klass oqiwshilarınan 2-3 oqiwshi tan`lanip, olar «kelgindi» boladi. Olardı klass ag`lalarinin` ishinen tan`lap aliw maqsetke muwapiq keledi. To`mendegi mazmunda uliwma bag`dar beriledi` ku`tilmegende basqa tsivilizatsiya wa`killerinin` planetamizg`a kelgeni haqqındag`i xabardi aldiq. Ha`r

qiyli gazeta, jurnal, da`stu`r sho`lkemlestiriledi. Kelgindilerdin` keliwi tek g`ana 15 minut aralig`inda bolip o`tedi. Usi waqit ishinde bizin` tsivilizatsiyamiz haqqinda en` tiykarg`i na`rselerdi bilip aliwi lazim.

«Kelgindi»lerge awizeki ha`m jazba ta`rizde to`mendegishe tu`sinik beriledi` «Ha`zir sizler klasstan shig`ip, qanday maqsette ha`m qay jerden kelgenin`izdi 3-4 minut ishinde oylap aytip beresiz. Planetamiz haqqinda 5 minutliq gu`rrin`tayarlan`.» «Kelgindi»ler jolda tayarliq ko`rip atirg`anda klassta qalg`an oqiwshilarg`a to`mendegi mazmunda tu`sinik beriledi` «Sizler anaw yaki minaw agentlik, radio yaki telebag`darlamalar, jurnallar yamasa gazetalardin` wa`killerisiz. Ha`zir qaysi sho`lkem wa`kili ekenligin`izdi oylasip turin`. Sorawlarin`izdi kelgindiler o`zlerinin` planetalari haqqinda aytip bergennen son` beresiz. Soraw beriw payitinda qolin`izdi ko`terin` ha`m da`slep o`zin`iz isleytug`in sho`lkem tuwrali mag`liwmat berin`. Este tutin`` sorawlar aniq ha`m qiziqli boliwi kerek.»

Baslawshi «o`zge planetaliqlar»di mira`t etedi, olardi shin kewilden qutliqlaydi ha`m ushirasiw waqti sheklengenligin esletip, da`rhal olarg`a so`z beredi. «O`zge planetaliqlar» o`z planetasi haqqinda qisqasha 5 minut dawaminda aytip beredi. Oyindi alip bariwshi jurnalistlerge sorawlar beriwdi, «o`zge planetaliqlar»g`a bul sorawlarg`a qisqasha juwap qaytariwdi usinis etedi. En` qiziqli sorawdi beriw usi basqishtag`i ba`sekinin` tiykarg`i ta`repi esaplanadi. Ayirim sorawlardi oyindi alip bariwshinin` o`zi beriw mu`mkin, biraq jurnalistler ta`repinen berilgeni jaqsiraq. Sebebi, talqilaw waqtinda oqiwshilardin` sorawlari analiz qiliniwi lazim. Ushirasiw tamamlaniwina 1 minut qalg`anda, yag`niy oyin baslang`aninan 14 minut o`tkennen son` oyindi alip bariwshi oyin qatnasiwshilarina bul haqqinda eskertedi ha`m oyinnin` 15-minutinda «kelgindeler»joq bolip ketkenliklerin dag`azalaydi. «Joq bolip ketken miymanlar»g`a klassta o`z orinlarin iyelew usinis etiledi. Bunnan son` oyinnin` barliq qatnasiwshilari g`alaba qural konferentsiyasinan alg`an da`slepki oy-pikirleri haqqinda qisqasha mag`liwmat jaziwi, bul mag`liwmatta eki ta`rep, tsivilizatsiya rawajlaniw da`rejesine baha beriw ha`m usi tsivilizatsiya menen baylanistin`

maqsetke muwapiq ta'repleri tu'sindiriliwi lazim. Jurnalistler o'zleri qaysi sho'lkem wa'killeri ekenliklerin o'zlerinin qag'azlarina jazip qoyadi ha'm imkani bolsa o'z xabarlarina ko'zge taslanip turatug'in atamalar beriwi kerek. Kelgindiler bolsa basqa tsivilizatsiyag'a iye ekenliklerin aytip o'tedi. Bul sha'rtlerdi orinlawg'a 5-7 minut waqit beriledi.

Oqiwshilardin' barlig'i xabarlardi jazip u'lgergenlikleri yaki u'lgermegenliklerine qaramastan 5-7 minut ishinde olar jiynap alinadi. Toplang'an xabarlar dawis shig'arip oqip beriledi.

Bul shınıgıwlar ja'rdeminde oqıwshılardı ka'sipke tuwrı tan'lawg'a, olardag'ı ekileniw jag'daylarınan shıg'ıp ketiwlerine erisiwge boladı.

Juwmaqlaw.

Ha'zirgi o'spirimlar bunnan 30 jil ilgeridegi balalarg'a qarag'anda uzin, iri, ku'shli bolip keledi. Jinisiy pisip jetilisiwi bir yarim-eki jil erterek payda bolip atir. Bul tezlesiw olardin' aqil iskerliginde de, grajdanliq jetilisiwinde de bayqaladi. Sonliqtan o'spirim jasi burin 12-16 jaslar arasinda dep esaplansa endi 11-15 jas aralig'inda bolip o'tedi.

Degen menen soni da ayta ketiw orinli - bul da'wirdegi o'siwdin' (fizikaliq) tezlesiw bir qa'lipke, ten'lik penen barmaydi. Ma`selen, 10 yarim jasqa shekemgi fizikaliq o'siw bir qa'lipke, kem-kemnen baradi, al qq jaslardan baslap ol birden tezlesip, keskin tu'rde o'zgere baradi, aytarliqtay ten'sizlik ju'z beredi, qt jaslarg'a kelip bul o'zgerisler ja'ne bir qa'lipke tu'sip jumsarip pa'ti pa'sen'leydi.

O'spirimlar denesinin' uzinliqqa o'siwi, muskullardin' ku'sheyiwi, su'yekleniw tezlesedi` skelet ha'm su'yekler tez o'sedi, birden ko'kirek ko'lemi onsha o'speydi. Na'tiyjede o'spirimlar birden up-uzin kelisiksizlew, erbekey-terbekeylew bolip ko'rinedi, bul o'zgerislerdi ata-analarda tez sezim qaladi, olardi birden taniw da qiyin. Bunday jag'dayda balanin' o'zin de a'jeplendiredi, qisindiradi, o'zindegi proportsiyanin' a'jep ta'wirliqi qorlaysizlandiradi, olardi bildirmewge tirisadi` o'zin basqasha ko'rsetiw ushin ha'r tu'rli na'ta'biyg'iy ha'reketlerdi, qiliq peshplerdi ko'rsetedi. Ju'rek qan aylaniwinda o'zgerisler bir tegis emes` ju'rektin' ko'lemi o'sedi, ku'shli isleydi, al biraqta qan tamirlari o'sip jetilisiwde keyin qaladi, slykeslik biraz buziladi. Usig'an baylanisli qan basimi biraz ku'sheyadi, basi aylana beredi, ju'regi qatti sog'adi, ha'lsizlik, sharshaw a'lamatlari tez-tez ushirasip turadi.

Bul o'zgerisler nerv sistemasinin' da xizmetine ta'sir etip, balada tez qiziw, ashiwshaqliq, o'kpelew, birden tormozlaniw yamasa birden ko'teriliw pesheleri payda boladi. Na'tiyjede ayirim ta'sirler geypara balalarda o'zin ha'tten tis tinish, u'ndemes, tuyiq biyparwa halatqa salsa, al geypara balalardi ashiwshaq, nevrozniy, shawqimli, tentek awhalg'a tu'siredi. Bul waqtinsha jag'daylar bolip, keyin o'z qa'lpine tu'sedi.

Joqarg'i klass da'wirinde jaslardin' fizikaliq rawajlaniwinda u'lken o'zgerisler payda boladi. Olardin' fizikaliq jaqtan jetilisiwi u'lkenlerdin'

o'zgesheliklerinen derlik parq qilmaydi, fizikaliq o'siw o'spirim jasina qarag'anda aqirinlasadi` uzunliqqa o'siw biraz da'rejede 1ste, stabil'lesedi, bulshiq et ku'sh toplaydi, iskerlik shaqqanlasadi, su'yekleniw skelet bir qa'lepke tu'sedi, qan aylaniw, qan basimi pa'sen'lesedi. Bul jaslarda nerv sistemasi ha'm miydin' rawajlaniwinda onin' xizmet atqariwi jag'inan miydegi anali-sintez xizmetleri teren'lesip, aktivlesedi. Ayirim jag'daylarda joqari klass oqiwshilarinda nerv qiziwinin' ku'sheyiwi bayqaladi, bul belgiler a'dette rejim saqlamawdan, uyqidan ta'rtiplespegenliginen, sharshawdan, waqtinda awqatlanbag'anliqtan, ayirim unamsiz a'detlerge u'yreniwden` shegiw, araq ishiw ha'm t.b.

Joqari klass jaslig'inin' da'slepki ko'rinisleri tamamlanip, ekinshi tu'rdegi jinisiy belgiler ko'zge taslanadi, bunin' na'tiyjesinde jaslardin' sirtqi ko'rinislerinde aytarliqtay o'zgerisler ko'zge tu'se baslaydi. Ayirim balalarda ha'm qizlarda jinisiy jetilisiw sozilip ketiwi de itimal, bul balalarda o'spirimler ta'n belgiler biraz saqlanip turadi. Degen menen bul fizikaliq o'zgerisler jaslarda psixikaliq 1sirese ruwxiy jetilisiw toliq ju'zege keledi dep aytiw qiyin, ol qi jastan son' g'ana o'zin ko'rsete aladi.

PAYDALANILG`AN A'DEBIYATLAR

1. Karimov I.A. Barkamol avlod – O`zbekiston taraqqiyotining poydevori.
T.: Sharq nashriyot-matbaa kontserni, 1997.
2. O`zbekiston Respublikasida o`quvchi-yoshlarni kasb-hunarga yo`naltirish tizimini rivojlantirish kontseptsiyasi.–T.:O`quvchilarni kasb-hunarga yo`naltirish va psixologik-pedagogik Respublika tashxis markazi, 2002.
3. Boltaboev S.A. Tolipov O`. Umumiy o`rta ta`lim maktablari kasbga yo`naltirish o`quv-metodika kabineti faoliyatini tashkil qilish bo`yicha metodik tavsiyanoma. –Toshkent, 2000.
4. Davlatov K., Vorob`ev A., Karimov I. Mehnat va kasb ta`limi, tarbiyasi hamda kasb tanlash nazariyasi va metodikasi. – T.: O`qituvchi, 1992.
5. Muslimov N.A. Bo`lajak kasb ta`limi o`qituvchilarini kasbiy shakllantirish. Monografiya. –Toshkent: Fan, 2004.
6. Muslimov N.A.Kasb ta`limi o`qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta`limni tashkil etish. –T.: TDPU, 2006.
7. Umumiy o`rta ta`limning davlat ta`lim standartlari va o`quv dasturi. Ta`lim taraqqiyoti jurnali 4-maxsus son. «Sharq» 1999 yil.
8. Jo`raev R.J., Tolipov O`.Q., Sharipov Sh.S. Uzluksiz ta`lim tizimida o`quvchilarni kasb-hunarga yo`naltirishning ilmiy-pedagogik asoslari.- Toshkent.: «Fan», 2004 yil.
9. Tolipov O`.Q., Sharipov Sh.S., Xolmatov P.Q. Darsdan tashqari mashg`ulotlar jarayonida o`quvchilarni kasb-hunarga yo`llash texnologiyasi. –Toshkent: O`zPFITi. 2004.
10. Muslimov N.A., Mullaxmetov R.G. Kasb tanlashga yo`llash. O`quv qo`llanma. –Toshkent: OWMTV, 2007.
11. Sharipov Sh.S., Davlatov K., Nasriddinova G.S. Kasb tanlashga yo`llashning ilmiy-pedagogik asoslari. –Toshkent: OWMTV, 2007.
12. G`aybullaev N. Kasb psixologiyasi. O`quv qo`llanma. –Toshkent, OO`MTV.
13. Karimova V. Psixologiya. T. 2002.
14. Nishanova Z.T. Oliy maktab psixologiyasi. T. 2003.
15. Nishanova Z.T.Psixologik xizmat. T. 2006 y.

16. Nishanova Z.T. Psixologik maslahat. 2001 y.
17. Petrovskiy A.V. Vozrastnaya i pedagogicheskaya psixologiya. M.1973.
18. Goziev E.Psixologiya: (Yosh davrlari psixologiyasi): T.: 1994
19. Goziev E. Umumiy psixologiya. – T.: O`qituvchi. 2000.
20. Goziev E.Mamedov K. Kasb psixologiyasi. T. 2003 y.
21. Kadirov B. R., Kadirov K.B. Kasbiy tashxis metodikalar to`plami. T. 2003
22. Internet saytlar:
 - www.library.com. Interner kutubxona
 - [www. Expert. psychology.ru](http://www.Expert.psychology.ru)
 - [www. Referat.ru](http://www.Referat.ru)